

DE PROFUNDIS ZA ALOJZA GRADNIKA

Jože Kastelic

Danes si lahko tudi tujec pridobi o pesniku Gradniku prvo skopo informacijo, na primer v *Lexikon der Weltliteratur* založbe Kröner v Stuttgartu (v izdaji iz leta 1963, na strani 509, avtor podatka je profesor dr. Nikola Pribić, Austin, ZDA): »Gradnik Alojz, slovenski pesnik, rojen 3. 8. 1882 v Medani pri Gorici; oče Slovenec, mati Italijanka, študiral pravne vede na Dunaju, sodnik v raznih krajih Slovenskega Primorja, 1920—1922 zunanje ministrstvo v Beogradu; 1922—1945 s prekinitvami apelacijski sodnik v Ljubljani, 1936—1941 kasacijski sodnik v Zagrebu. Vodilni slovenski lirik, njegove zgodnje, v raznih listih objavljene pesmi, opevajo erotične motive, meditirajo o smislu življenja in smrti, skušajo premagati prepad med resničnostjo in iluzijo, sem in tja se že dotikajo težke usode slovenskih kmetov na Primorskem; po 1918 zazveni iz njegove lirike plamteči protest proti narodnemu zatiranju njegovega ljudstva s strani italijanskih oblasti, toda pesnik zapade resignaciji in se zateče nazaj k naravi, ki ga pomiri z življenjem. Dasi je Gradnik dober poznavalec evropskih literatur, ohranja svojo izvirnost; prednost daje sonetu; mojstrsko prevaja iz italijanščine, nemščine, angleščine in španščine.« Sledi seznam pesniških zbirk z izvirnimi naslovi, od prevodov je omenjen Petrarka (1954), od literature o Gradniku pa Pogovori Marje Boršnik (1954).

Pesnikova smrt — 14. julija 1967 — pa nam, ki nismo samo tujci njegovi pesmi, ponuja priložnost poseči globlje. Pesnikova smrt — to je v nekem smislu paradoks, saj je poezija emanacija duha, ki je razkroj ne prizadene. Vendarle pa je smrt, ta veliki protiigralec življenja, kot stari mitološki Thanatos, ki je rešil svojo prvinsko podobo skoz srednjeveške predstave v renesanso, se tu obogatil s formami lesorezcev in podobarjev ter v manirizmu in baroku postal emblem, to se pravi priložnost za moralizirajoči nauk v sliki in besedi, v zunanjem izrazju Gradnikove pesmi še dokaj artistično prisoten. Črv govori človeku:

*V temni zemlji sem zaprt,
gadni, zadnji stvor narave
brez imena in brez slave,
golokožen, gnusen, grd.
Seješ in sadiš? Poglej:
rože cvet na vrtu umira,
listje vene, steblo hira,
gnili plod odpada z vej.*

*V Gradnikovi bolj notranji miselni in čustveni eksistenci pa je po-
javnost smrti, mejna situacija njenega obstajanja, ki z absolutno goto-
vostjo izniči bivanje in uniči celo samo predstavnost o njem, mnogo
mnogo globlje zasidrana. Kot ukričljeno želo, ki ga ni mogoče izoleči iz
pooršinsko na videz neznatne rane. Zato dobiva Thanatos druge podobe,
bolj abstraktne, pa tudi bolj intimne: smrt je zor svobode, ki ti v njej
vrne morje večnosti, kar si izgubil v življenju; smrt tiho odpre utruje-
nemu in tavajočemu potniku temne duri hiše in mu pokaže ognjišče in
postelji; snop zlatih klasov bo senčil pesnikov grob in on bo vsej človeški
družini kruh. In nazadnje:*

*... nisem vedel, Smrt,
da si najskrivnostnejša Ljubezen.*

*Tako se pesnik vrača in vrača k enemu od pramotivov poezije in filozo-
fije. Njegov moški korak je trden samo na videz, njegovo, k bogastvu
življenja obrnjeno oko samo na videz vedro in brezskrbno. Zdaj se
skriva plahost, pasivno sprejemajoča natura, ki ji je žal svoje minljivosti
in ki to bolečino zdaj odbija, zdaj pestuje, zdaj diskutira z njo prav kot
srednjeveški Slehernik, zdaj z njo molči in vdano klone.*

*Od smrti misel in čustvo pohitevata k ljubezni, k Erosu, od ene mi-
tologije k drugi mitologiji, od ene bolečine k drugi bolečini. In kadar
najintimneje govorita, govorita skozi usta ženske: to je podtalna mese-
činska sfera Gradnikove poezije in nature, ki bi bilo zanimivo presvet-
liti jo s freudovskimi oznakami: »cenzurirane želje sanj«, »nastajanje
tesnobnih sanj iz konflikta«, »trauma«, »simbolika smrti« ... Ne da bi
pristajali na linearno poenostavljanje freudovskih razlag te in take spo-
jitve Ljubezni in Smrti, pa se nam vendar spričo teh ženskih Pisem in
spričo desetero kot biserne solze kristalnih žalostink De profundis, ki
jih poje mrtoa ženska svojemu živemu ljubemu, poetično-miselna situa-
cija naravnost pojasnjuje s Freudovimi kategorijami: lahko rečemo —*

*Gradnikov eros je prefinjena libido, thanatos pa je transponirani eros.
Libido:*

*Spojila v eno sva se v bolečinah,
ki nihče jih ne vidi. Dva vodnjaka
oddaljena vrh zemlje sva. V globinah
se vendar eden v drugega pretaka.*

*Vso dolgo noč je postelj moja prazna
in vso, vso noč premolim, kakor blazna
ime presladko tvoje jecljajoč.*

Transpozicija, jecljajoča molitev sladkega imena moža:

*Ko pa zadnje kaplje krvi
črna zemlja bo sesala,
mislila bom: ti si v zemlji,
s tabo se ta zadnja kaplja
mojega telesa staplja
in porečem: jemlji, jemlji!»*

Skozi dolgo poetično biografijo Alojza Gradnika se mladostni, tako izrazito nagonski izbruhi čustev sicer spremenijo, pomirijo, nikoli pa ne usahnejo in ne dočakajo te smrti, ki jo pesnik zaroteva. Tu so zbirke: Padajoče zvezde (1916, 1923²), Pot bolesti (1922), De profundis (1926), Svetle samote (prvi izbor, 1932), Večni studenci (1938), Zlate lestve (1940), Pesmi o Maji (1944), Pojoča kri (1944), Primorski soneti (drugi izbor, 1952), Harfa v vetru (prvo izbrano delo, 1954). Nikoli tudi Gradnikova poezija ne prestopi meja, ki si jih je pesnik začrtal, iz okrožja refleksivne poezije v čisto razpoloženje. Nikoli ali pa zelo redko in samo kot introdukcija:

*Sneg, beli sneg se blešči v mesečini.
Tesna razdružila naju je gaz.
Mir, beli mir: še srcá bolečini
v beli tišini tej zgublja se glas.*

*Pa tudi v tej uvodni strofi miselno usmerjene pesmi V snegu so objektivne eksistence, ki ustvarjajo razpoloženje, že naperjene v pesnikov jaz (v drugi vrstici) in v človekovo stanje (v tretji vrstici). Ni čistega, suverenega »razpoloženja«
Kosovelove vrste ali pa Moderne. Izredno redko je:*

Črno je nebo, brez zvezd,
črna zemlja, črn je brest.
Le laboda sij srebrni
lesketa se v vodi črni.

Tu imamo to izjemo in sedaj ne vemo veliko početi z njo. Oblikovno je skoraj nebogljena, trda, deklamatorska, artistična, iz črnine v srebrnino šepajoča po svoji težki trohejski stopici.

Iz najintimnejše prizadetosti svojega srca Gradnik lahko samo izstopi, ne prestopi v drugo sfero. Obrne se navzven. Iz individualne, z erotično trauma obtežene poezije svoje »črne maše« se napoti k poeziji »rodu«. To bi bila lahko varianta romantične, prešernovske situacije, eros patriae: solze iz ljubezni so do tebe vroče, iz domovinske so ljubezni lile. Toda pri Gradniku je domovinska tema od erotične ločena in avtonomna. Rahla vez jo družijo, pri najbolj osebnih pesmih te vrste, s temo smrti, sicer pa je to krog zase, razpet v svetlejši, pa tudi bolj zunanji in splošnejši sferi.

Rad bom počival tam kraj naše hiše,
na tisti njivi, ki le smrt jo orje.

To so kasnejši, mirnejši in bolj zreli verzi. Široka historična in domovinsko situacijska poteza je za Gradnika na splošno značilna. Taka je tudi v sicer nepretencioznih, prigradskih, perifernih pesmih, kakršna je na primer tale, tu prvič objavljena (kot posvetilo v izvodu Prešernovih Poezij 1847, z naslovom Prešernu, s podpisom Alojz Gradnik in datumom 4. XI. 1948). Nacionalna mitologija in filozofija se prepleta v višjem historičnem zrenju:

Kje vžge genij svojo luč?
Kje zanj viri so spočetja?
Kje radósti razodetja
vhod duhá odpira ključ?

Kar naš rod v dnu src besed
zbral in hranil je stoletja,
v bogatejši kiti cvetja
dal si nam jih — naš poet.

V fazi »domovinske pesmi« po prvi vojni pa nastajajo tvegani, a tudi uspeli poskusi v verze preliti povest slovenske zgodovine od nasilne do punta, v situaciji Primorske, med Benečanom in Nemcem,

poskusi zelo konkretizirati prizorišče, s soško dolino, z Brdi, grapami, visokimi robovi hribov, s trpkostjo, ki je potem ostreje, bolj grenko, pa tudi bolj prvinsko izbruhnila iz Preglja, in z barvito paleto, čeprav ubrano na osnovne tone te soške baladike, ki jo očituje zlasti zgodovinska proza Franceta Bevka:

*Imeli smo gore in jezer prod
in smo jim dali vsem imena prva:
zdaj nam ostala je le zemlje mrva
in smo vrtarjev, slug in dekel rod.*

Potem pa popolna lokacija, kjer leži tudi neimenovana, še sami misli oddaljena Medana:

*Zooni od Mengor, Volč, Svete Lucije,
Tolmin in Slap in Selo odgovarja
in ko na krilih strašnega viharja
zvojenje čez deželo se razlije.*

*In raste šum in ko kroave rože
kresovi zacveto vrh Bučenice,
Slemena, Ježe, Kuka in Senice.*

Narava čiste lirike pa se hrani iz čim večje koncentracije. Vsa miselna spoznanja, čustvena doživetja, vse emanacije hotenja se združujejo v enovit lik, ki je hkrati vsebina in simbol, metafora in »Gehalt«, zgodba duše in program življenja. To so monumentalne arhitekture samo na videz krhkih in skopih verzov, tako preračunane na nekakšen lastni numerus, da je harmonija njihovih »zlatih črk« popolna kakor matematična formula — ne funkcija, temveč element. Želja po izpovednosti, bogastvo podob, ki se pesniku vsiljujejo, da jih izbira in uvršča, pestrost konkretnosti, ki ga obdaja v prostoru in času in v peti dimenziji svetá predstavnih fenomenov pa ustvarja v pesnikovem delu konfliktne situacije. Strnjjenost hoče biti izornjena in nadomestiti jo hoče epika. Antične literarne kategorije tekmujejo med seboj, bore se za premoč in pesniška situacija jim v slabotnem momentu podleže. Srečna sinteza je tedaj redkejša. Taki cikli so Pisma in De profundis in mestoma kmetov ciklus v Večnih studencih. Navadno pa se nevarnosti ni mogoče izogniti in pesnik sestopa po zlatih lestvah v manj prvinsko in bolj periferno liriko, naj bo to že »Blizu zemlje« ali tudi »Blizu neba«.

V centralnem pesniškem delu Alojza Gradnika pa obstajajo prenekateri dosežki, ki so se takoj, komaj vcepljeni, za trajno vrasli v čudovito drevo slovenske umetne poezije. Tu so mrke, grčave, prepletene veje, s črnimi, bolečimi sencami, in globoko nagnjene nad temne vodnjake misli, v katerih se kot Narcis ogledujejo in ne vedo za sonce in živi zrak višav. Izmed njih poganjajo eksotični, za našo romantiko in impresionistično poezijo nenavadni cvetovi — ne bolne rože noči, ne opojno cvetje poletnega dne. Iztezajo se s svojimi, kot ženske roke gracilnimi kelihmi proč od korenin in globin, a tudi proč od jasnih višin. Vstran, kot obraz, ki se umika poljubu. V pokrajini sanj in zatrtih želja podzavestno pestujejo svojo infantilno trauma in ne vedo dobro o sebi, ali so rože smrti ali svatovski cveti, razprti za erotični obred. Pesnik, ki trajno ostaja slovenski literaturi mimo svoje generacije in mimo svoje človeške podobe, ne more najti in ugotoviti trdnega stališča. Omahuje, dvomi, čaka. V tem pa bo izničen — in tedaj bo tudi uresničen.